

ISSN 2335-0121

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VIII

БРОЈ 8

БЕОГРАД
2020

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VIII

БРОЈ 8

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR VIII

VOLUME 8

Accepted on December 24th 2018, at the 10th meeting of the SASA
Department of Language and Literature

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2020

ISSN 2335-0121

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VIII

БРОЈ 8

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности
од 24. децембра 2019. године

Уредник
академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2020

© Српска академија наука и уметности, 2020

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године. У четвртом броју су текстови са Трибине из 2015. године. У петом броју су текстови са Трибине из 2016. године. У шестом броју су текстови са Трибине из 2017. године. У седмом броју су текстови са Трибине из 2018. године. У осмом броју су текстови са Трибине из 2019. године.

Прилози се објављују без измена. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
5. II 2019 – 24. XII 2019.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручне сараднице
Биљана Јоцић
Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Дело Иве Андрића : зборник радова / уредник Миро Вуксановић . . .</i>	11
<i>Етно-села и сеоске амбијенталне целине у Републици Србији и Републици Српској : зборник радова са научној скупи одржаној 11. априла 2017. године / уредник Драган Шкорић . . .</i>	29
<i>Водоснабдевање становника брдско-јланинских предела / уредник Драган Шкорић</i>	29
<i>Изабрана дела Мирона Флашара (у три тома) / приредили Александар Лома, Војислав Јелић, Ненад Ристић</i>	45
<i>Стојан Новаковић : поводом сто седмдесет и пет година од рођења : научни скупи са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године / уредници Михаило Војводић, Александар Косић</i>	59
<i>Топонимија Жупе тивске / Мара Тијанић-Вујовић ; главни уредник Александар Лома</i>	75
<i>Ономастолошки прилози 24 / главни уредник Александар Лома . .</i>	75
<i>Ка бољој демографској будућности Србије / уредници Владимир С. Косић, Славица Ђукић Дејановић, Мирјана Рашевић</i>	89
<i>Превенција у функцији заштите здравља у Републици Србији / уредник Љубиша Ракић</i>	103
<i>Маја шексја / Слободан Грубачић</i>	107

<i>100 мојих њорѡреѡа / Маѡија Бећковић.</i>	119
<i>Дан Библиоѡеке САНУ ѡсвећен Свѡѡом Сави ѡводом осам векова самосѡјалности Срѡске ѡрвославне цркве</i>	151
<i>Економска криза : ѡрекло и исходи / уредник Часлав Оѡић</i>	171
<i>Scala paradisi : академику Димѡѡрију Боѡдановићу у сѡомен : 1986–2016 / уредници Анаѡолиј Аркадијевић Турилов, Таѡѡјана Субоѡѡин-Голубовић, Ирена Шѡадијер, Наѡѡаша Драѡин, Дуѡица Грбић и Каѡѡарина Мано-Зиси</i>	185
<i>Језик као заѡис кулѡуре у еѡнолошкој и линѡвистѡичкој анализи на релацији Србија – Македонија. Том 1 = Јазикот како запис на културата во етнолошката и лингвистичка анализа на релација Србија – Македонија. Том 1 / ѡлавни уредници Предраѡ Пѡѡер, Марјан Марковић ; уредници ѡрвоѡ ѡома Сѡѡанислав Сѡѡанковић, Веселинка Лаброска</i>	201
<i>Обновљиво кориѡћење ѡриродних ресурса у сеоским ѡдручјима Србије : зборник радова / уредник Драѡан Шкорѡић</i>	221
<i>Очување, заѡѡѡѡѡа и ѡерсѡекѡѡиве ромскоѡ језика у Србији : зборник радова са научноѡ скуѡа одржаноѡ 20–21. окѡѡбра 2016. / уредници Тибор Варади, Биљана Сикимѡић</i>	233
<i>Роми Србије у XXI веку / уредник Тибор Варади</i>	233
<i>Права националних мањина у усѡавноѡравном сисѡѡему Реѡублике Србије : зборник радова са Окруѡлоѡ сѡѡола одржаноѡ 27. новембра 2017. / уредник Тибор Варади.</i>	233
<i>Понешѡѡо о Ђоѡићу / Свѡѡозар Кољевић ; ѡрѡредѡо Боѡдан Ракић.</i>	247
<i>Дело Милоша Црњанскоѡ : (радови са округлоѡ сѡѡола, 12. IX 2018) / уредник Миро Вуксановић</i>	247
<i>Срѡска књѡжевности данас : (зборник радова са округлих сѡѡола 2014–2017) / уредник Миро Вуксановић</i>	247
<i>Грађа о срѡскохрваѡѡским односима и Србима у Хрваѡској : (1848–1914) / Василије Ђ. Кресѡѡић ; уредник Михаѡло Војводић</i>	273

<i>Караџић : листи за српски народни животи, обичаје и предање / издавач и уредник Тихомир Р. Борђевић (1899–1903). – Фотиографско изд. / приређивачи Александар Никезић, Данијела Појовић Николић</i>	289
<i>Академик Михаило Гавриловић : историјар, архивисти и дипломати / [аутор изложбе и приређивач каталога Миљана Борђевић]</i>	289
<i>XXXI међународна конференција о микроелектроници : зборник радова : Ниш, Србија 16–18. септембар 2019. / уредник Нинослав Стојадиновић</i>	289
<i>Михаило Пејровић Алас : животи, дело, време : поводом 150 година од рођења / уредници Стеван Пилиповић, Градимир В. Миловановић, Жарко Мијајловић</i>	307
<i>Mihailo Petrović Alas : life, work, times : on the occasion of the 150th anniversary of his birth / editors Stevan Pilipović, Gradimir V. Milovanović, Žarko Mijajlović ; English translation Tatjana Čosović ... [et al.]</i>	307
<i>Михаило Пејровић Алас : научни скупи са међународним учешћем одржан у САНУ 2–3. октобра 2018. : поводом сто педесет година од рођења / [уредници Градимир Миловановић, Стеван Пилиповић, Жарко Мијајловић]</i>	307
<i>Академске беседе. Књ. 2 / уредник Миро Вуксановић</i>	323
<i>Присутна предавања дописних чланова. Књ. 1 / уредник Миро Вуксановић</i>	323
<i>Библиографије чланова САНУ. Књ. 1 / уредник Миро Вуксановић.</i>	323
<i>Књига о ирину / Зоран В. Појовић, Оливера Појовић</i>	335
<i>Именик аутора, уредника и говорника</i>	351

Стојан Новаковић : поводом сто седамдесет пет година од рођења : научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године / уредници Михаило Војводић, Александар Костић. – Београд : САНУ, 2018

Говорили: академик Михаило Војводић
академик Љубодраг Димић
проф. др Александар Растовић
проф. др Зорица Несторовић

У Београду, уторак 26. март 2019. у 13 часова

СА СТОЈАНОМ НОВАКОВИЋЕМ, ОПЕТ

Поштовани часници, чланови и гости САНУ, са срдчним поздравом и жељом да овај састанак буде упамћен, отварам нашу четврту овогодишњу Трибину и са задовољством и познатим разлозима саопштавам да ћемо на овом месту трећи пут у кратком временском размаку говорити о свестраним заслугама Стојана Новаковића, који је одличан доказ да постоје људи са више талената, на ружи дарова, на важним раскрсницама у свом времену, ренесансни по интересовањима и знањима, способни да у исти мах обављају послове који су по својој суштини супротни или различити, као што је Стојан Новаковић, управо тако свестран, својим прегнућима уједињавао резултате из науке, уметности, политике, оснивања и вођења националних установа, оданост правим вредностима, традицију и своје доба, доброту, смиреност и веру у себе, показујући све то као дугогодишњи члан и у својим последњим година председник Српске краљевске академије,

па је било природно да му, овде, у његовој установи, буде посвећена цела година, јубиларна, по лепом новом обичају, као и Цвијићу, као и Михаилу Петровићу Аласу, као и Слободану Јовановићу, јер и зборник радова с научног скупа о којем ће говорити академици Војводић и Димић и професори Несторовић и Растовић, успешно наговештава целину наслеђа Стојана Новаковића.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

Михаило Војводић

РЕЧ-ДВЕ О СТОЈАНУ НОВАКОВИЋУ, НАУЧНИКУ И ПОЛИТИЧАРУ

Причинила нам је задовољство одлука САНУ и њеног Одељења историјских наука донесена пре неколико година, захваљујући којој смо одржали научни скуп и издали неколико пригодних публикација, и све то као целину посветили Стојану Новаковићу, нашем великом научнику, историчару и филологу, истакнутом политичару, страначком прваку, дипломати и државнику. Морамо истаћи да је то било остварење идеје председника САНУ академика Владимира Костића да поводом јубилеја појединих од некадашњих наших академика цела година буде обележена сећањем на њих у циљу одавања признања за њихово научно дело које су нам подарили. Стојан Новаковић, промовисан за академика међу неколико првих чланова Српске краљевске академије 1887. године, био је заправо личност која је својим научним стваралаштвом и улогом у политичком животу Србије обележила неколико последњих деценија 19. века и првих година 20. века до почетка Првог светског рата. Био је великан српске науке и политике. До пре неку деценију његово научно дело, усуђујем се то да кажем, неоправдано је прекрила сенка заборав а јер је био спомињан само од појединих историчара окренутих српском средњем веку, нешто мање од оних који се занимају за Први српски устанак, док је у политици његова улога занемарена из политичких разлога, најчешће „трудом“ оних који су били ближи његовим политичким неистомишљеницима, па су заслуге за развој нововековне Србије у последњим деценијама 19. и почетком 20. века приписивали својим страначким или идеолошким приврженицима.

Новаковићево богато историографско и филолошко дело од више стотина до сада пописаних објављених ауторских радова представило

га је врхунским научником у тумачењу прошлости српског народа и особености његовог језика, при чему значајан део међу њима има непролазну вредност. Уз то, и многи текстови политичке садржине или мемоарског карактера које нам је оставио омогућили су нам да у њему препознамо и проницљивог познаваоца савременог му доба.

Стојан Новаковић је у занимању за прошлост Срба био у значајној мери окренут средњем веку посебно изучавајући примере који су могли послужити као упозоравајућа опомена. На првом месту то је неслога која је била свакодневни пратилац српске историје чак и потоњих векова. Његово тумачење српског средњовековног простора и сачуваних писаних извора ондашњег времена, а у првом реду узрока пораза српских држава у сукобу са Турцима Османлијама у 14. и 15. веку, сведочило је о томе да се неслога, како је тврдио, не сме поновити. То је истакао и у својим делима посвећеним обнови српске државе у устанцима почетком 19. века.

Као политичар и један од оснивача српске Напредне странке, која је била конзервативне оријентације, Новаковић је представљао личност највишег интегритета, која никада није своју партијску припадност стављала изнад лојалног вршења службе. На месту министра просвете био је иницијатор образовних реформи и творац школских закона који су му обезбедили незаобилазно место у српском просветном систему. Као посланик и шеф посланичке групе у Народној скупштини представио се као један од најватренијих бораца у одбрани српских народних интереса. Иако конзервативац, био је либералнији од многих истакнутих либерала свог времена. Новаковић је био приврженик уставног уређења земље и одговорног вршења сваког облика власти, скупштинске, извршне и судске, дакле и ограничења власти владара. Упоредујући лични режим који је владао у Србији до 1903. године са тада уведеним режимом парламентарне демократије који је обележио политички живот у наредним годинама Новаковић није крио своје велико разочарење. Власт није, по његовим речима, дошла у руке народа него је постала плен оних народних представника који су чинили парламентарну већину. Надмоћ већине се у пракси огледала као освојење власти док се за њене политичке противнике или људе супротног мишљења често могло рећи да су скоро лишени свих права. Једини лек је, по Новаковићу, успостављање власти закона тј. у подели законодавне и извршне власти и независног судства. Демократија у Србији остала је само на речима њених управљача. „Вршење власти треба да буде општа правда, истина и једнакост“, истакао је Новаковић.

Новаковићев плодан историографски рад пружио му је изванредну основу за његово државничко и дипломатско учешће у спољној политици Србије. Изабран за председника Владе и то у годинама криза

у Србији, економске 1895. године и Анексионе 1909. године и његово вишегодишње дипломатско службовање у неколико важних европских престоница – у Цариграду, Паризу и Петрограду, оставили су трајан печат на судбину српског народа. Тај свој рад Новаковић је ставио у службу испуњавања националних идеала, задовољења историјских права Срба, оживотворења и ослобођења свих делова српског народа, и то најпре културом, затим политиком, а ако буде неопходно и оружаном силом. Дакле, био је бескомпромисни борац за решење Српског питања. На месту српског посланика током два мандата у Цариграду организовао је национални рад међу неослобођеним Србима у европској Турској путем књиге, школе, цркве, дипломатских представника и националних радника. По оценама његових савременика Србија од Новаковића није имала спремније личности после 1878. године да очува тај народ изложен сваковрсним опасностима и да код њега развије српски дух. Радило се заправо о активности која је представљала најважнији правац спољне политике Србије. Према коментарима познавалаца Новаковићевог дела, он је српској спољној политици дао такав смисао који је избрисао разлике између ње и тежње народа.

Новаковић је Србију и њену политику оцењивао и кроз призму међународних односа. Иако је у својој државничкој каријери мењао оријентацију према споља, од аустрофилске до русофилске, остао је у суштини велики патриота дубоко свестан неопходности заштите Србије у односу на интересе великих сила. Због тога је био приврженик добрих и савезничких односа између балканских држава и народа, чему је остао веран скоро до краја своје јавне активности. Управо се он може сматрати духовним оцем савеза балканских држава, њиховог рата против Турске 1912. године и, с тим у вези, решења Источног питања.

Последњих година живота, заједно са многим српским интелектуалцима, приклонио се југословенској идеји, што је по њему требало да има значај у организовању ширег отпора најозбиљнијем противнику Србије и српског народа, дакле, њиховом северном суседу – Аустроугарској Монархији, са којом је оружани сукоб предстојао.

Свему напред изложеном ваља додати још и ово: Стојан Новаковић је био уверен да би се из прошлости морало научити којим би правцем требало ићи чак и онда када Српско питање буде решено. Зато је у једној од својих последњих порука нагласио следеће: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају савремени векови и примери великих народа и цивилизација. Ту је наше спасење“.

Напокон, ово своје кратко излагање завршио бих оценом о Стојану Новаковићу руског дипломате Григорија Николајевића Трубецког који је у време Првог светског рата био посланик у Србији. У својим успоменама из Великог рата Трубецки је за Новаковића рекао: „Срби су се њиме поносили. У политичком свету његово име имало је значај одмах после Пашићевог. Пашић је био бржи и окретнији у сналажењу са људима и догађајима. Новаковић је био образованији за једног политичара, али главни покретач његовог живота био је ватрени патриотизам, а у науци и политици за њега је постојала само Србија“.

Александар Растовић

РЕЧ НА ПРОМОЦИЈИ ЗБОРНИКА РАДОВА О СТОЈАНУ НОВАКОВИЋУ

Волуминозни зборник радова *Стојан Новаковић. Поводом стогодишњице његовог рођења*, чији су уредници академици Михаило Војводић и Александар Костић садржи радове са истоименог научног скупа са међународним учешћем који је Српска академија наука и уметности организовала 1. и 2. новембра 2017. године обележавајући 175. годишњицу Новаковићевог рођења чији научни опус обухвата више од 400 забележених библиографских јединица.

Стојан Новаковић је по много чему био атипични представник свога времена. Истицао се огромном радном енергијом, задивљујућом самодисциплином, прецизношћу, одмереношћу, и спремношћу да јасно изнесе своје мишљење које се често није уклапало у преовлађујућу матрицу ондашње српске средине. У перманентној дилеми српске политичке и интелектуалне елите током 19. и на почетку 20. века да ли се на спољнополитичком плану приклонити Хабзбуршком царству односно Аустроугарској или царској Русији, Новаковић је као одличан познавалац балканских и међународних прилика, а поштујући моћ и значај обе ове силе сматрао да Срби треба пре свега да се ослоне на себе и своје снаге што је јасно и истакао у писму које је 12. августа 1900. године упутио Алекси Јовановићу, тадашњем председнику министарског савета: „Тога ради у Србији не треба да буде ни „русофила“ ни „аустрофила“, него само Срба који ће без заноса и страсти руководити се једино трајним користима своје отаџбине.“¹

¹ АС, СН-940, Концепт писма С. Новаковића, Париз, 25. јул 1900. У: *Стојан Новаковић: изабрана докуменџа*, прир. А. Растовић ... [и др.], стр. 198. Београд: САНУ, 2017.

Познато је да се Новаковић дуготрајно и доследно залагао и да се српско национално и државно питање може успешно решити мирним путем, односно „књигом и пером“, тим „тихим и смерним али плодним радом у корист будућности“ како је забележио у раду „Непозната нишка књига“, објављеном у листу *Коло* за 1890. годину.² Новаковић је можда своје ставове о потреби културно-просветног рада у остваривању српских националних и државних интереса најјасније изнео у чланцима „Quid Nunc“, који је настао као реакција на анексију Босне и Херцеговине 1908. године, и „Уједињујмо се културом“, који је објавио у дубровачком *Срђу*, исте године у оквиру *Сјоменице о њаду Дубровачке Републике*. У чланку „Quid Nunc“ истицао је да се српски народни живот може борити против напада и неприлика не само оружјем и борбом већ и просветом, књигом, новинама, народном слогом, лепим језиком.³ У програмском тексту „Уједињујмо се културом“ још подробније је образложио своју тезу о одбрани и интеграцији српства путем културе и просвете. Напомињући да српски дух није пао, указао је да је преживео управо захваљујући вери, књизи, језику, песми: „Уједињујмо, ујединимо срце онога на Тимоку и онога украј Гружа на мору Јадранскоме; онога на Скадру на Бојани и онога на Морави, и онога на Уни и онога на хладном Вардару... Културно српство може постати кад год ми хоћемо. Оно треба да изађе из духа и из воље наше. До нас стоји да га из висине будућности спустимо на земљу наше опште домовине. За њ нема никакве забране.“⁴

У композиционом смислу, Новаковићев зборник садржи поздравну реч академика Владимира Костића, председника САНУ, уводно слово академика Михаила Војводића и двадесет девет чланака разврстаних у седам тематских кругова с обзиром на то да су Новаковићеве радови заседали у појаве дугог трајања, велике догађаје и важне етапе српске историје (спољна и унутрашња политика Србије, историја државе и цркве, војна историја, друштвена историја, историја идеја, историја научних и културних институција српског народа, прикупљање и критичко сређивање историјских извора, језичко књижевне теме) и два хронолошка слоја (средњовековна и модерна историја српског народа). Објављени научни радови покривају широку временску и тематску разуђеност научних интересовања Новаковића као једног од

² Новаковић, С. „Непозната нишка књига“. *Коло* 8 (1890): 235.

³ Новаковић, С. „Quid Nunc“. У: *Најновија балканска криза и српско питање. Белешке, размислињања, разговори и њолинички чланци из 1908–1909*, стр. 94–100. Београд, 1910.

⁴ Novaković, S. „Ujedinjujmo se kulturom“, *Srđ*, br. 1–5 (31. januara 1908). У: *Spomenica o padu Dubrovačke republike: 31. januara 1908*. Дубровник: Српска дубровачка штампарија Др. М. Грацића и др., 1908.

најплодоноснијих српских полихисторика, али и његовог практичног деловања као политичара, државника и дипломате.

Прву тематску целину чини пет радова из спољне политике Србије и историје Балкана у 19. и на почетку 20. века. Академик Михаило Војводић је у тексту „Стојан Новаковић, анексиона криза и српско питање“ размотрио његов однос према српском питању које га је највише преокупирао. Српско питање је дефинисао као питање ослобођења и уједињења српског народа и оно је за њега представљало једно од најсложенијих проблема новије српске историје. Модел решавања српског питања је тражио у позитивним искуствима великих европских народа 19. века који су темеље својих држава градили уједињењем на пољима културе, језика, просвете, књижевности. Нераздвојни део српског питања чинила је Босна и Херцеговина и њена трагична судбина која је одлуком великих сила на Берлинском конгресу, том, како је Новаковић писао, „антисловенском међународном аеропагу“, окупирана од стране Аустроугарске. Новаковић је ту одлуку сматрао неправедном и никада се није помирио с њом, док је чин анексије доживео као тежак ударац за српске националне и државне интересе. Због тога је наредних месеци у наступима у Народној скупштини, али и у српској јавности износио суштину српског питања и своје погледе на његово решење

Рад Славенка Терзића, дописног члана САНУ, „Балканске студије Стојана Новаковића“ посвећен је анализи политичких, културних, историјско-књижевних тема из историје Балкана 19. и почетка 20. века, које су заузимале важно место у његовом научном опусу. Новаковић је своја разматрања базирао на широким теоријским знањима, али и на практичном познавању турбулентних балканских односа које је стекао као вишегодишњи српски дипломатски представник у Османском царству. У својим балканским студијама критиковао је ускогрудост српских политичара и државника који нису обраћали пажњу на судбину и значај Срба у старим матичним областима као што су Македонија или Стара Србија.

Љубодраг Ристић је изнео британске и француске оцене спољне политике Србије за време прве владе Стојана Новаковића 1895–1896. године, док је Атанасиос Лупас представио Новаковићеву личност и дело кроз призму грчке политичке и научне јавности. Однос Новаковића према Ватикану и закључењу Конкордата у периоду када је био министар просвете и црквених дела и председник владе тема је чланка Војислава Павловића.

Други тематски блок посвећен је унутрашње политичким темама и садржи четири рада. Недавно преминули руски историчар Андреј Шемјакин је анализирао однос Новаковића и Николе Пашића 1884.

Године, када се вођа радикала налазио у емиграцији у Бугарској. Ђорђе Ђурић је у тексту „Стојан Новаковић на челу владе четворне коалиције“ изнео тезу да је Новаковић као председник владе у време када је анексиона криза достигала врхунац успео да својом дипломатском вештином, мирноћом и моралним ауторитетом сачува мир у Србији и одложи рат са Аустроугарском који је она у том тренутку прижељкивала. У чланку колеге Александра Животића анализирају се одбрамбене припреме које је Новаковићева влада предузела почетком 1909. године у тренутку када је постојала најдиректија војна претња из Беча да ће објавити рат Србији уколико не прихвати анексију БиХ као свршени чин. Драган Симеуновић је представио Новаковићеве државно-политичке погледе напомињући да се ради о једном од најзначајнијих српских државника који се залагао да се ослобођење и уједињење српског народа оствари легалним, политичким методама борбе.

Трећи тематски оквир чини пет радова из друштвене историје Србије и у њима се јасно показује огроман Новаковићев допринос развоју и унапређењу српске просвете, неуморан рад на отварању српских средњих школа у европским деловима Османског царства, али и дају виђења Новаковићевих савременика о његовој личности кроз мемоаристику. Новаковићев рад на целовитој реформи српских основних школа, гимназија и Велике школе и модернизацији образовања изнео је Александар Растовић у раду „Стојан Новаковић као министар просвете“. Немерљива је и Новаковићева улога у оснивању српских гимназија на просторима Старе Србије и Македоније као поузданих расадника српске националне свести. Александра Новаков је у тексту „Утицај Стојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству“ саопштила податке да је управо захваљујући Новаковићу у Османском царству основано и радило шест српских гимназија (Призренска богословија, Цариград, Солун, Скопље, Битољ и Пљевља).

Важне факте о животу, раду, али и личности Стојана Новаковића које је у дневничким забелешкама оставио његов пријатељ и партијски колега Милан Ђ. Милићевић, представио је Петар Крестић у чланку „Стојан Новаковић у *Дневнику* Милана Ђ. Милићевића“. На основу нових извора Радомир Ј. Поповић је у тексту „Шабачки дани Косте Новаковића 1842–1857. године“ покушао да утврди Новаковићево породично порекло, док је Бојана Катић Миљковић направила компаративну анализу економске политике Министарства народне привреде у првој и другој Новаковићевој влади.

Занимљив тематски одељак чине три чланка из историје српских научних и културних институција. Бранко Бешлин је у тексту „Стојан

Новаковић и Матица српска“ указао на полувековне везе између Новаковића и Матице српске, које су се преламале кроз Новаковићеве научне радове објављиване на страницама Летописа, писма које је размењивао са угледним члановима Матице српске и њеног часништва, и учешћем у раду матичиних органа.

Незаобилазна је Новаковићева улога у раду Српског ученог друштва, чији је био секретар, и Српске краљевске академије, на чијем челу се налазио од 1906. до смрти 1915. године. Мирослав Јовановић је у прилогу „Стојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији“ истакао Новаковићеве заслуге за унапређење рада ове две научне и културне институције, док је рад „Преписка Стојана Новаковића у Архиву САНУ“, Милета Станића посвећен анализи богате заоставштине Новаковићевих писама (преко 1.200 писама) похрањеној у Архиву САНУ. Према Станићевим истраживањима Новаковић је одржавао интензивну преписку са близу сто угледних личности из политичког, културног, друштвеног миљеа Кнежевине и Краљевине Србије од средине шесте деценије 19. века до смрти.

Темама из средњовековне српске историје и прикупљању и критичком приређивању средњовековних извора посвећена су три рада. Новаковић се интензивно бавио најразноврснијим питањима из српске медијевистике (политичка, економска друштвена, културна, војна историја, историјска географија, хералдика, археографија, народна традиција). Према мишљењу Срђана Рудића, Новаковић је посебно био заслужан што је својим чланцима и промишљањима утврдио пут новим истраживањима историје средњег века. Једна од важних области Новаковићевог деловања је било и систематско истраживање, прикупљање, и критичко објављивање српских средњовековних извора, а посебно његов рад на критичкој кодификацији споменика средњовековног српског права, чему је посвећен прилог Ђорђа Бубала. Погледе Стојана Новаковића о хронографу-тројадику у светлу савремених научних истраживања изнела је Мирјана Бошков.

Три рада у зборнику односе се на историју идеја. Милош Ковић је у раду „Стојан Новаковић и југословенска идеја“ представио Новаковићев став према идеји која близу две стотине година интригира нашу научну и политичку јавност. Новаковић је имао благонаклон однос према југословенству. Заједничке именитеље југословенске идеје тражио је у истом, српском језику Срба и Хрвата, савременим идејама слободе, равноправности и уставности које су однеле превагу над средњовековним верским расколима, и сталешким различитостима, творачкој моћи државе, и заједничком интересу Југословена да се уједињени одупру империјалним амбицијама великих сила, али и те-

риторијалним аспирацијама суседа. У прилогу Бојана Милосављевића „Стојан Новаковић и Слободан Јовановић“ приказују се различити аспекти вишеслојног односа ове две личности, а пре свега у вези са радом у Министарству иностраних дела и Новаковићевој влади. Мало познатим духовним везама Новаковића и француских либералних историчара прве половине 19. века посвећен је рад Вељка Станића.

Овим зборником радова који се одликује свеобухватношћу и мултидисциплинарношћу, Српска академија наука и уметности се достојанствено одужује свом дугогодишњем председнику и личности која је оставила неизбрисив траг у српској науци, политици, дипломатији, а која је све до недавно била неправедно скрајнута на маргине сећања на угледне представнике српске духовне и културне елите с краја 19. и почетка 20. века. Огромним знањем и искуством Стојан Новаковић је вешто проникао и спознао духовну вертикалу српског народа.

Зорица Несторовић

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК У ИДЕЈНОМ ХОРИЗОНТУ СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

У развоју националне културе почецима припада онај значај који имају већ по самој својој природи. Јер, колико год био означен искушењима избора начина на који ће бити реализован, пресенчен свешћу о могућем неуспеху, осветљен сунцем које са хоризонта видљивих али још нереализованих могућности јасно предочава потребу да постоји, сваки почетак исцрпљује свој значај у томе што јесте, што постоји. Овај значај – инхерентан сваком тренутку почињања – своју снагу црпе колико из оног што за њим следи, толико – па чак и више – из оног што му претходи. Ако су у тренутку који неком почетку претходи, садржани сви разлози због којих се почетком дефинише њихов нестанак – у смислу потребе за прекидањем неке развојне линије, или истовремено дефинише њихов настајак – у смислу потреба за настајањем неке нове развојне линије, почетак својом укотвљеношћу у вододелницу времена потврђује свој значај. Оно што након њега следи више не може да рачуна са инхерентношћу значаја. Напротив, оно што након њега следи може само да рачуна са инхерентношћу тешкоћа у настојању да значај почетка, његову оправданост, нужност и вредност, одржи у трајању. А најтеже је управо трајати.

О томе сам Стојан Новаковић сведочи у својој чувеној „Посланици Академији наука философских од Стојана Новаковића“ (1888), често навођеној у радовима који су предмет нашег приказа, када истиче:

„Много смо ми дужни сенкама и гробовима јунака који су дигли ову земљу, сенкама и гробовима умних радника који су у њој духовни живот основали. Нисмо достојни ни једних ни других, ако њихову велику задужбину не умемо и очувати и унапредити. Помишљајмо на то кад год је време да предузимамо дела од општег и великог значаја, еда бисмо се својих дужности боље сећали, еда бисмо вршећи их снажније истрајавали.“⁵

На тој вододелници обликовано је *ЈАВНО БИЋЕ* Стојана Новаковића. Оно у себе укључује све манифестације његовог јавног деловања, а он је био српски државник и политичар, дипломата и министар, историчар и филолог, професор и писац, председник Српске краљевске академије и члан Југословенске академије знаности и умјетности, члан кореспондент Императорско-руске академије у Ст. Петербургу, инострани члан Чешке академије наука, дописни члан Француске академије наука. Многострукост поља јавног ангажмана Стојана Новаковића темељ је *ФИГУРЕ ПОЛИХИСТОРА* као израза његове мисије у српском друштву. Полихисторски карактер његовог јавног бића почиња на једном заједничком именитељу захваљујући којем *ФИГУРА ПОЛИХИСТОРА* постаје конзистентна. Тај заједнички именитељ је *ИДЕЈА НАЦИОНАЛНОГ ДУХА* која је прожела све манифестације јавног бића Стојана Новаковића.

Идеја националног духа инхерентна је Новаковићевим државничким пословима и политичком деловању. Но, посебно поље њеног испољавања представља његов рад у доменима хуманистичких наука односно историографији, филологији и науци о књижевности. На тај начин ове области постају комплементарне његовом државном и друштвеном ангажману. Стога је од великог значаја што је управо у осветљавању ових домена у раду Стојана Новаковића, овим зборником наглашено јединство *ФИГУРЕ ПОЛИХИСТОРА*. Резултати истраживања Новаковићевих идеја обликотворних за његово бављење филолошким темама или историјом српске књижевности, објављени у радовима проф. др Мила Ломпара („Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевност“), научног саветника Раде Стијовић („Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности“), проф. др Мирјане Бошков („Поставке Стојана Новаковића о *Хронографу–ипројаднику* у светлости савремених истраживања“), проф. др Рајне Драгићевић („Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста“), проф. др Александра Милановића („Стојан Новаковић као језички нормативиста“), доц. др Милана Алексића („Књи-

⁵ Новаковић, С. „Посланица Академији наука философских од Стојана Новаковића“. *Глас СКА*, X (1988): 87.

жевнотеоријски ставови Стојана Новаковића“) и проф. др Ненада Николића („Стојан Новаковић и питање српског идентитета: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913“)⁶, превазилазе пуку комплементарност области рада овог великог српског научника. Они могућим чине јединство унутар *ФИГУРЕ ПОЛИХИСТОРА* захваљујући снажном испољавању идеје националног духа у Новаковићевом разматрању питања језика и књижевности. Тако ови радови нису тек и само осветљавања још једног од поља Новаковићевог живота и рада, већ суштински показатељ његовог идејног хоризонта на којем становиште националне културе и науке представља само срце идентитета једног народа.

Ово становиште има свој *ИДЕЈНИ* и *ПРАКТИЧКИ АСПЕКТ*. Оба су наглашена захваљујући личности која га утемељује будући да је она делатна у оквирима државних и културних институција, да она профилише њихову физиономију. Но, управо та околност, како указује неколико аутора у својим радовима (Ломпар, Милановић, Алексић и Николић), разоткрива да се наведеним аспектима могу додати и *СОЦИЈАЛНИ* и *ПОЛИТИЧКИ* који пресенчавају осцилирања и мене у Новаковићевој мисли о језику, усменој и средњовековној књижевности.

Стога сасвим оправдано у композицији овог зборника најпре бива објављена студија проф. др Мила Ломпара „Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевност“ јер је низ сјајних увида и резултата истраживања овог аутора својеврсни проблемски оквир за теме наведених текстова који са њом чине корпус радова о текстолошким, филолошким, књижевнотеоријским и књижевноисторијским ставовима и делима Стојана Новаковића у овом зборнику. Ломпар разматра три репрезентативна вида Новаковићевог односа према књижевности па тако (1) Новаковићева *Историја српске књижевности* изражава његова књижевноисторијска, критичка и поетичка схватања, (2) његова расправа *Српска књижа (њени њродавци и читаоци у XIX веку)* обликује схватање „друштвене резонанце књижевности, у односима сила које стављају у дотицај књижевност, књижарство, идеологију, историју и политику“, а (3) Новаковићеве правни, историјски и мемоарски списи садрже – парадоксално – „најзнатније како књижевне, тако и психолошке и егзистенцијалне увиде“ (39).

Ломпар на бројним примерима показује како Новаковићева полихисторска својства утичу на његов суд о књижевности, на његове естетске и књижевноисторијске процене и то „не увек у ваљаном правцу“ (44). Такође, разматра различите аспекте и мене у развоју Новако-

⁶ НАПОМЕНА: сви наводи из ових радова дају се према издању зборника о којем се говори у овом приказу, уз број странице дат у загради на крају навода.

вићеве мисли о питању српских и хрватских односа, као и Новаковићевог става о новијој књижевности: „У приповедању о новијој књижевности, наш полихистор је дао преглед ‘књижевности Срба источне цркве’ и преглед ‘књижевности Срба западне цркве и Хрвата’, свагда у уверењу да је реч о књижевности једног народа, који је верски подељен, али језички и национално јединствен“ (43), указујући на то да је Стојан Новаковић „свагда имао на уму културно и историјско кретање од српства до југословенства и словенства“ (50). Иначе, о Новаковићевим ставовима о новијој српској књижевности, њиховом утицају на његово схватање како књижевне историје тако и књижевне теорије, њиховој непромењивости упркос чињеницама, такође су у овом зборнику писали и Ненад Николић и Милан Алексић.

Занимљиво је, на пример, Ломпарово увиђање да је Новаковићево схватање књижевности било „предодређено историјским положајем српског народа као малог народа“ (45), као и издвајање следећих чинилаца у Новаковићевом схватању књижевности. „Она је замена за бројне неразвијене ‘покретне силе’ у искуству расутих и малих народа. Отуда – неизречено – следи да је њен садржај *разнородан*, јер је упућен разним адресама које пребивају у друштву. Она је, потом, условљена *историјском* ситуацијом малог народа: отуд је њена *улога* везана за друштвено-политички садржај саме ситуације“ (45).

Разматрајући Новаковићев однос према књижевности, Ломпар осликава и мене његових ставова које настају протоком времена, па тако каже: „Занимљиво је да је он – премда изразити приврженик Вукових идеја од ране младости – постао спреман да ослушне аргументе противника ‘оца српске књижевности’. ‘Данас је борба прошла, и ваља признати да је и у напоменама противника налазило се гдекојих обзира с којима је ваљало рачунати. Али је борба у жару своме однела све. Овај суд долази с краја XIX века: о њему нема ни трага у *Историји српске књижевности*. Но у њему се скрајнуто и умерено, али трезвено релативизују Вукови думети. [...] Сам Новаковић је био западњак, али није био популиста; као полихистор, имао је прецизан увид у оно што је изгубљено Вуковом победом: могао је и да наслути како је западни критеријум био више политички него културно-демократски. Отуд је могао доћи благи отклон у процени одиграних културних процеса.“ (47–48)

Те мене оличава и Новаковићеви луцидан увид „попут схватања о ломљивости српске народне свести: ‘Јер и дан дањи, ма колико ми мислили да је жива и неугасла српска свест – она се још ломи и имаће да се ломи о врло опасне препреке, које је могу грдно оштетити. Штета је што овај тачан увид – свакако плод евиденције – наш полихистор није довео у близину свог предразумевања о историјском прогресу и свог

поверења у путању југословенства.“ (51), закључује Ломпар анализу овог Новаковићевог увида из расправе „Српска књига (њени продавци и читаоци у XIX веку)“.

Промене у Новаковићевим схватањима српског идентитета у свом раду описује Ненад Николић. Пратећи у Новаковићевим погледима на српску нацију однос категорија пансрпског, српског и југословенског гледишта с једне и „супстанцијалистичког, етно-симболичног и модерничког схватања нације, с друге стране“ (493), Николић на трагу савремених теорија о овим категоријама своје закључке везује пре свега за анализу Новаковићевих дела о српској књижевности, језику и култури. Једна од централних линија Николићеве подробне анализе везана је за Новаковићево разумевање српско-хрватских односа испољено значајним делом у његовом књижевноисторијском и филолошком раду.

Њему комплементаран је рад Милана Алексића посвећен истраживању књижевнотеоријских ставова Стојана Новаковића. Јер у овом раду – иако се сам Новаковић није посебно бавио теоријом књижевности – читалац добија прецизан преглед Новаковићевих ставова о овој теми, расутих у његовим критикама и књижевноисторијским текстовима (на пример о односу класичног и романтичног правца у српског књижевности, питању стила, уређивачкој концепцији часописа *Вила*), са посебним освртом на везе која њихова тежишта успостављају са полихисторском структуром његове мисли. У том смислу једно од кључних тежишта је одговор на питање постављено још у насловној синтагми Новаковићевог предавања из 1869 – *Шта је то књижевност?* – јер оно говори о функцији књижевности која ће у Новаковићевом раду бити разматрана у контексту својих просветитељских, образовних, националних и државних циљева.

Посебно место припада раду Мирјане Бошков која је размотрила хронографске списе из Богишићевог зборника за које је Стојан Новаковић сматрао да представљају траг српске компилације која је претходила Руском хронографу из 1512. године. Анализирајући Новаковићеве ставове изнете у радовима објављеним 1877. („Хронограф“, „Цароставник“, „Тројадник“, „Родослов“) и 1878. („*Članci hronografa trojadnika o Srbima i Bugarima*“), Бошков описује његов приступ теми, разматра њена тежишта, посебно оно које се односи на Новаковићев покушај уређења термилошких одредница историјских списа који припадају нашој рукописној баштини јер је он постављајући питања историографске природе „уочио основни проблем жанровског одређења *ипројадника*, али га није разрешио“ (433), проматра разлоге који су га мотивисали да се овом темом бави као и каснију рецепцију његових

ставова у нашој науци. Посебно су важна упоредна ауторкина тексто-лошка испитивања којима – због разматрања Новаковићевих ставова – пореди текстове из Богишићевог зборника и доступне јој текстове из Руског хронографа.

Закључујући да Новаковићеви ставови нису опстали, Бошков истиче: „У целини узев, његова обавештења о хронографима потичу из прилично оскудних извора. Штета је, што је, по свему судећи, поставке А. Попова знао тек из друге руке, будући да његов двотомни *Обзор хронографов* својим обиљем обавештења у многим аспектима ни до данас није изгубио своју информативну вредност, мада се за столеће и по накупило и много новог чиме га треба допунити и кориговати. А пре свега се мора имати у виду да је већ у освит XX века оспорена основна теза А. Попова о јужнословенском пореклу Руског хронографа из 1512. године, коју је Новаковић без икаквих резерви прихватио. Он се у томе ослонио на Фр. Рачког, који је сам руског научника свесрдно подржавао, док је В. Јагић својим негативним односом, а нарочито, како је већ напоменуто, својим освртом на српску књижевноисторијску ситуацију напосто огорчио Новаковића.“ (435–436)

Веома важно место у овом зборнику припада истраживањима Новаковићевих резултата на пољу српске филологије и лингвистике, пре свега *Речника народнога књижевнога језика српскога*. У том смислу врло је информативан рад Раде Стијовић која је предочила околности покретања израде *Речника народнога књижевнога језика српскога*, чији је иницијатор управо Стојан Новаковић, и то од његовог предлога да се „отпочне купљење грађе за академијски Српски Речник, и да се за тај посао у Академији установи Лексикографски Одсек“ (424), преко анализе његове концепције, односа према лексикографском методу Вука Стефановића Карацића и Ђуре Даничића, ширењу његових извора у складу са идејом да књижевни језик треба да се базира на интелектуалном стваралаштву, до приказа како су се неке од ових првобитних компоненти рада на речнику очувале или мењале до данашњег дана у оквиру рада на Речнику САНУ.

На овај рад природно се надовезује фактографски исцрпна и композиционо прегледна студија Рајне Драгићевић у којој су врло подробно предочене основне области филолошког и лингвистичког рада Стојана Новаковића и њима припадајући радови овог великог српског научника па су тако детаљно представљене околности покретања рада на великом речнику српског језика, описано Новаковићево разумевање српског народног књижевног језика, као и питања односа српског и хрватског језика, његов рад и научна мисао на плану лексикологије, граматике, стила и стилистике, историје српског језика и ономастике.

Анализирајући Стојана Новаковића као језичког нормативисту, Александар Милановић је његов рад сагледао из угла социолингвистичког модела. Милановићево истраживање иде ка (1) установљавању контуре Новаковићеве нормативистичке концепције, изграђене у вуковском духу, чија су тежишта неутралисање дијалекатских разлика, доследна правилност као одлика стандардног језика, издавање *Српске граматике* из 1902, изграђивање стила... (2) указивање на улогу институција у стандардизацији (рад Српске књижевне задруге и Српске краљевске академије), (3) расветљавање именована језика и проблема графије, (4) установљавање логичке интерпункције, (5) разрешење питања изговора српског стандардног језика и (6) проматрање основа граматичке кодификације. У свакој од наведених области Новаковићева филолошка и лингвистичка мисао разматрају се у свом развоју с посебним освртом на новине које су њима установљене.

Заокружујући овај приказ групе радова који су у овом значајном зборнику посвећени Новаковићевој мисли о језику и књижевности, истакли бисмо да се – посматрани заједно – они појављују на обзорју мисли о оној етапи у развоју српске културе која би се могла назвати *УСТАНОВЉАВАЊЕ* будући да су њени основни видови били фундаментални пројекти (израда речника, рад на историји књижевности и језичком нормативизму, систематско издавање историјских извора сачуваних у рукописној баштини, израда библиографија...). Пројекти чији су циљеви положени у трајање једног народа и државе.

Стојан Новаковић: њоводом сїо седамдесетї иетї година од рођења, зборник радова са научног скупа са међународним учешћем, одржаног у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године, залог је и велики допринос оном прегнућу које је најтеже – да се у високој мери значаја и вредности, мери постављеној животом и делом Стојана Новаковића, *ТРАЈЕ*.